

Mål & Mæle • 4

2. årgang 1975

Grønlandsk

er et sprog inden for Danmarks grænser, men de allerfleste danskere ved intet om det, andet end at det er noget som slet ikke ligner dansk. Robert Petersens artikel giver os et indtryk af nogle karakteristiske træk i det fremmede sprog grønlandsk, og viser hvordan grønlandsk optager og omsætter vor tids nye ord og begreber. Side 20

Kvindesprog og Mandesprog

Vi har tidligere i M&M været inde på forholdet mellem køn og sprog. Denne gang bringer vi en artikel om nogle nye videnskabelige undersøgelser af kvinde- og mandesprog i USA, England og Vestjylland. Mænd og kvinder taler faktisk ikke altid ens. Læs om hvad forskellene går ud på og hvad der kan være årsag til dem. Side 14

Ordenes kønsroller

Det er ikke bare mennesker der kan deles i to køn. I et sprog som dansk har navneordene også deres køn – som dog ikke har meget med sex at gøre! Det hedder *én stol* og *ét bord*, det er vi ikke i tvivl om. Men hvordan med fremmedordene? Side 28

Kan man tale med en datamaskine?

Det kan man godt hvis man bare ikke stiller for store krav til samtalens åndfuldhed. Rundt omkring i verden er der sprogfolk der arbejder med at få datamater til at svare og spørge fornuftigt. Om disse eksperimenter og formålet med dem kan man læse i artiklen Side 8

Sprogligheder

måtte jo udgå i sidste nummer. Til gengæld er der 6 sider sprogligt loppemarked denne gang. Side 2

Sprogligheder 2

Er du data-mat? 8

Test 13

Køn og sprog 14

Grønlandsk 20

Ordenes kønsroller.. 28

Glædelig jul og
godt nytår 32

... dansk, som det tales i Danmark, dette højt forædlede resultat af århundreders stræben efter at klare sig med et minimum af artikulatorisk energi ...

Poul Lindegård
Hjorth

Sproglighed

? Hvorfor siger man i Kolding og omegn: „Jeg var selv hjemme i aftes“, når man vil udtrykke, at der ikke var andre til stede. Altså svarende til andre egnes (rigssprogets): „Jeg var alene hjemme i aftes“? Fænomenet er meget udbredt.

Kendes det andre steder fra?

Aase Bruun
Kolding

Vi har spurgt os for på Institut for Dansk Dialektforskning:

! Den særlige betydning af *selv* i Aase Bruuns eksempel fra Koldingegnen må kunne defineres som „uden andres tilstedeværelse“, altså for så vidt = rigsmålets „alene“. Men *alene* kan dog også betyde „uden andres hjælp“: *det kunne han ikke klare alene*, og i denne betydning er *selv* uden tvivl gangbart over hele landet, f.eks. også: *nu kan hun gå selv* (om et barn), *det gør hun altid selv*. I sidste eksempel spiller dog måske også en tredje betydning af *selv* ind, nemlig „i egen (høje) person“, idet *selv* kan tjene til at understrege, at det er hovedpersonen, den i sammenhængen vigtigste eller fornemste man siger noget om. Denne betydning er rendyrket i et eksempel som *du må hellere tale med ham selv* (husfaderen, værkføreren, redaktøren osv.).

Men hvorfor siger man altså på Koldingegnen *selv*, når man bare mener „uden at andre er til stede“? Vi kan

først fastslå, at det ikke alene er på Koldingegnen man kan sige sådan. Ved at slå op i dialektordbøger og i samlingerne i dialektinstitutterne i København og Århus finder man ud af, at den selvsamme brug af *selv* forekommer på Lolland-Falster-Møn og på Sejrø, men tilsyneladende ikke på øerne ellers. M.h.t. udbredelsen i Jylland har det ved denne lejlighed vist sig særlig givtigt at spørge Århus, idet Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning for nogle år siden har spurgt sine 800 korrespondenter ud over de jyske sogne, om de kunne bruge netop udtrykket *er du selv hjemme*, dvs. „alene hjemme“.

Hvis man studerer de svar der forekommer mest entydige, viser det sig, at udtrykket er kendt praktisk talt over hele Jylland incl. Samsø, men at man i de nordligere egne er mere tilbøjelig end i de sydligere til at sige *alene* (åljern) eller som det mest hedder: *ene* (jenn, jenne) eller *enlig* (jenle). I de sønderjyske amter samt Ribe og Vejle amt er der ingen der ikke vil vedkende sig udtrykket *er du selv hjemme* i vor betydning, mens der i de nordlige amter er en større eller mindre procentdel der tager forbehold, enten ved at sige, at udtrykket ikke kendes, eller ved at oplyse, at man oftere bruger *jenne*.

Der er nogen af jyderne nordpå der gør opmærksom på, at udtrykket kan misforstås, idet *er du selv hjemme* også kan betyde „det er altså ikke bare din kone eller din

søn der er hjemme“ (altså vores betydning 3 ovenfor). Også på Møn er man til fulde klar over tvetydigheden, når man siger: *var præsten selv i kirke i dag?*

I forbifarten bør det nok noteres, at det at *være selv hjemme* over hele landet bruges i den særlige betydning „at være egenrådige, selvhævdende, selvsikre“, men her har vi jo en af de andre betydninger vi nævnte ovenfor, snarest den med „uden hjælp“, „på egen hånd“.

Stadig i forbifarten bør vi også notere, at betydningen „uden andres tilstedeværelse“ i de nævnte egne kan forekomme i andre udtryk end lige det at *være selv hjemme*, f.eks. (sønderjysk): *hun bor selv langt ude å æ mark, han sover selv* (om et barn: „for sig selv, i sin egen seng“), og et citat fra litteraturen (en faltersk forfatterinde): *nu er jeg blevet selv med alle mine små*.

På spørgsmålet om, hvorfor man siger sådan i disse forskellige egne af landet er det vanskeligt at svare. Man kunne undersøge, om der kan være tale om tysk påvirkning, men det er der ikke noget der tyder på, da denne brug af *selv* ikke har kunnet konstateres hverken i højtysk eller plattysk. Svensk påvirkning kan man heller ikke anse for særlig sandsynlig, når man betragter udbredelsesområdet her i landet. (Men en ganske tilsvarende brug – *själv* = *ensam* – findes faktisk hist og her i svenske dialekter).

Til sidst kan der peges på, at der jo egentlig i nogle forbindelser og situationer ikke er langt fra rigsmålets brug af *selv* til den dialektale vi har kunnet konstatere:

rm.: *hun bor for sig selv*

(sml. dial.: *hun bor selv*).
rm.: *her* (i et hjørne af parken) *kan vi være os selv* (altså uden fremmedes indblanding eller tilstedeværelse).

Hvis en rigsmålstalende siger: *det ordner jeg selv* (f.eks. at flytte en bogreol), er meningen ganske vist primært, at han ikke har brug for andres hjælp, men i mange situationer vil det også betyde, at andre ikke behøver at komme til stede.

Nu håber jeg, at selv Aase Bruun vil føle sig i det mindste lidt bedre oplyst om *selv*, selv om vi ikke nåede frem til forklaringen selv.

Bent Jul Nielsen

! Kære Erik Hansen.

Tak for det smukke svar om *i/på Island*, jeg har altid selv holdt meget af *på Island*, så derfor er jeg særlig glad. Derimod må jeg protestere mod, at det er et rent dansk anliggende. Tværtimod ligger det jo netop sådan, at dansk er det fremmedsprog, man lærer mest af på Island, og derfor kan islændinge i almindelighed flere danske grammatiske regler end danskere. Alle islændinge kender regelen om *i* om stater og *på* om øer og halvøer, så jeg kan ikke tælle de diskussioner, jeg har måttet føre om mit *på Island*. Jeg er endog blevet anklaget for nykolonialisme på den konto.

I øvrigt er vi her særlig glade for artikler som den om *stå, sidde og ligge*, og hvis der er nogen der tør give sig i kast med det, så vil jeg gerne efterlyse en artikel om *det og der*. Jeg har selv bakset lidt med problemet og er forfærdet over resultatet, så hvis der kan findes et simple, tror jeg, at mange af vores studerende og mange island-

ske gymnasieelever ville blive lettede.

Jeg vedlægger mit eget skema, hvis det skulle lette arbejdet.

Med venlig hilsen
Peter Rasmussen
dansk lektor i Reykjavík

? *Sidste vinter kørte vi en tur på det flade Lolland. Pludselig blev vi overrasket af et forrygende snevejr. Så siger Mona: „Nej, hvor det sner...”*

Hvorfor sagde hun „nej”, når det vitterlig sneede?

Med venlig hilen
J. A. Laursen
København V

! Kære J. A. Laursen.

Det var i det hele taget en mærkelig sætning Mona sagde; for *nej* betød ikke 'nej', *hvor* betød ikke 'hvor', og det tilsyneladende spørgsmål var ikke noget spørgsmål.

Dette *nej* kan især bruges i sætninger der indledes med *hvor* (tryksvagt), *sikken*, *Nej*, *sikken det sner*, eller med en bydemåde: *Nej, hør engang!* Der er stor lighed mellem disse sætningsindledere, for *sik-*

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

ARENA, Forfatterens forlag,
Hald Hovedgaard
8800 Viborg

og mærk det
SPROGLIGHEDER

ken er historisk set en sammentrækning af *se hvilken!*, altså også en bydemåde. Og hvis vi ser nærmere på ordstillingen i *hvor*-sætningerne, kan vi se at det ikke er en almindelig spørgehovedsætning. Den ville nemlig hedde: *Hvor meget sner det?* Vi kan tage et andet eksempel hvor ordstillingen er tydeligere: Man kan sige: *Nej, hvor det barn er stort* eller *Nej, hvor stort det barn (dog) er*, men det rigtige spørgsmål ville lyde: *Hvor stort er det barn?*

Det kunne tyde på at *hvor*-sætningen slet ikke er nogen hovedsætning, men en bisætning som er led i en anden sætning som bare ikke står der. Det er en nærliggende tanke at denne anden sætning må være en bydemåde af *se, hør* eller *mærke*. Og man kan ikke finde eksempler hvor et af disse ord ikke passer.

Så er vi ved at være tæt på forklaringen på *nej*'et. Det går slet ikke på den følgende sætning, men på noget foregående. *Nej, hør engang* betyder: 'nej, gør ikke det du er ved, men hør på mig'. På samme måde betyder *nej*, *hvor det sner*: 'Nej, gør ikke det du er ved, men se hvor det sner!'

Læg mærke til at der også findes et *ikke* som ikke betyder 'ikke'. *Hvem kender ikke ham*. betyder 'alle kender ham'. *Hvor smukt er dette værelse ikke udstyret*. betyder 'dette værelse er meget smukt udstyret'. Her er forklaringen en anden, men af samme slags. Heller ikke disse sætninger er spørgsmål selvom de ligner (og det mere end de foregående). Et spørgsmål ville lyde: *Hvem kender ham?* eller *Kender du ham?* Kun den anden type spørgs-

mål – dem man kan svare *ja* eller *nej* på, og som ikke indledes med et ord på *hv* – kun denne anden type spørgsmål kan benægtes: *Kender du ham ikke?* Nægtelsen angiver da at man venter et bekræftende svar: *Jo*. Den første type spørgsmål – dem med et *hv*-ord – kan som regel ikke benægtes. Logisk set er der nemlig uendelig mange svar på sådan et benægtet spørgsmål, og derfor stiller man det ikke. Man kan ikke som et regulært spørgsmål sige: *Hvem kender ikke statsministeren i Danmark?*

Hvis man alligevel bruger et *hv*-spørgsmål med en nægtelse i, er betydningen således reserveret til det eneste svar som kan være udtømmende, nemlig: *ingen*. *Der er ingen der ikke kender ham*. De to nægtelser ophæver hinanden og resultatet bliver en sætning med positiv betydning: *Hvor meget sne falder der ikke idag*. OT

? Til EH: *Der kan vist ikke være tvivl om at former som Barske ord i januar stammer fra Peter og Ping.*

Af og til passerer jeg et skilt med påskriften *STED-MODER SÆLGES*, og tænker at hun er nok ikke bedre værd. Men derfra går tanken videre: *hvorfor har de kunne selvsående planter som min have vrimler med, fået navnet stedmoderblomster, med den odieuse klang som hæfter der- ved?*

E. Gelting-Hansen
Vallekilde

! Der er vist ingen der ved noget sikkert om oprindelsen til blomsternavnet *stedmoder*. Men man formoder at det er blomstens „ansigt“ der kan

minde om et arrigt kvindfolk og derved har fået folk til at tænke på eventyrets onde stedmoder. Blomsten har også (haft) andre navne der netop går på ligheden med et ansigt: *ansigtsblomst*, *gloer*, og – lige så ubarmhjertigt forudsatfuldt som *stedmoder* – *jødeansigt*.

Man kan læse mere om blomsternavne i Johan Lange: *Primitive Plantenavne* (1966). EH

? Estridsen og Bodilsen er mærkelige efternavne. Hoor-
dan er de opstået?

Jes Skovgaard-Petersen
Kirkelte

! Kære
Jes Skovgaard-Petersen.
Det kan man ikke sige noget bedre om end det man kan læse i Mænds og Kvinders Navne i Danmark gennem Tiderne (1918) af Johannes Steenstrup:

„At betegne en Mand som sin Moders Søn har ingenlunde været ualmindeligt. Anledningen dertil kunde være den, at Faderen maaske var død tidligt, medens Moderen levede længe efter Barnets Fødsel; men Grunden kunde ogsaa være den, at Moderen var af langt fornemmere Byrd end Faderen eller overskyggede ham ved sine Evner eller sin Færd. Kong Svend blev kaldt efter sin Moder Estrid, der var Kongedatter og som levede længe, ikke efter den tidlig dræbte Ulf Jarl. To af Knud den Helles tapre Forsvarere under Kampen i St. Albani Kirke var Svend og Astrad Torgunnesen; deres Moder, som ogsaa var Moder til Erik Ejegods Dronning Bodil, var en berømt Jarledatter, og hun synes at have naaet en høj

Alder, i alt Fald nævner en Dødebog „Thrugund, som kaldes Langliva Mother“. Den bekendte sællandske ivrige Kirkeven, der sammen med sin Moder og sine Brødre stiftede Næstved Kloster, bliver altid kaldt Peder Bodilsen; vi kender end ikke Faderens Navn.

Ogsaa i den senere Del af Middelalderen træffer vi ret hyppigt – og i alle Stænder – at Sønnen bliver kaldt efter Moderen. I sønderjydske Skattebøger eller Jordebøger fra Reformationstiden kan man finde Broder Sisselsen, Mattis Elinsen, Paye Ingeborgsen og lignende Angivelser; i flere Egne af Danmark har det været brugeligt lige til vor Tid. Saaledes kunde paa Ærø Søner hedde Mariesen eller Katrinesen, naar Moderen havde været en mærkelig dygtig eller bekendt Kvinde, og i Gudme Herred paa Fyen var det endnu for nylig ret almindeligt at betegne Barnet efter Moderen som: Sines Peter, Gertrud Maries Andreas.“

! Kære Erik Hansen.
Som medlem af „den ikke-dialekttalende middelklasse“ har jeg moret mig fantastisk over artiklen „Med navns nævnelse“. Kors hvor er den rigtig!

Men – for her er selvfølgelig et men – jeg savner to tiltaleformer, som jeg ofte har oplevet. Iøvrigt altid kun i forbindelse med tiltale/omtale af mænd.

Da jeg for godt 10 år siden opholdt mig i 12 mdr. i Civilforsvarskorpset var det – i hvert fald i Hillerød – blandt befalingsmændene (af nogenlunde samme alder og tjenestegrad) almindeligt, man var dus. Men man tiltalte ikke hinanden med hver-

ken for- eller efternavn – derimod hed ham, de kaldte RASMUS ganske enkelt Rasmussen til efternavn. På samme måde blev Josefens til JOSEF o.s.v., o.s.v. Jeg kan ikke tro, at denne tiltaleform er opfundet hverken i Civilforsvarskorpset eller i og omkring den ellers udmærkede by Hillerød.

Hvad og hvilken tradition kan der ligge bag? – er det mon noget typisk „offentligt“?

Den anden tiltaleform, jeg savnede, er den i hvert fald i erhvervslivet omsiggribende brug af personers initialer – både i skrift og tale. Enten fordi de „bare“ hedder Hansen – eller måske fordi de er placeret så højt i forskellige hierarkier, at det på det nærmeste er „upassende“ at bruge anden tiltaleform. Altså egentlig bare en lidt hyklerisk, men moderne udgave af det gode gl. „hr. generaldirektør“.

Hvad og hvilken tradition kan der ligge bag?

Jeg synes, det kunne være skægt ved lejlighed at få suppleret „Med navns nævnelse“ med denne ekstra-information.

Med venlig hilsen
Peter Ambeck-Madsen

? Lars Heltofts gennemgang i M & M 2. årg. nr. 1 af de sproglige størrelser der opbygger kommunikationssituationen, de såkaldte deiksis (hvordan udtales dette ord forresten?), får mig til at tænke på en kommunikations-situation, hvor brugen af ordet „vi“ irriterer mig rædsomt:

I bøger med videnskabelige emner møder jeg ofte en sprogbrug af typen „... vi har nu kort redegjort for proble-

met x og vi vil i det følgende forsøge at diskutere problemet x nærmere ...“

Hvem henfører ordet „vi“ til?

Jeg ser her bort fra bøger skrevet af et forfatterkollektiv, hvor brugen af ordet „vi“ helt naturligt henfører til gruppen af afsenderpersoner.

Jeg kan vælge at læse og forstå sprogbrugen „vi“ som et lidt forhastet forsøg fra afsenderens side på at indlede et fortrolighedsforhold til mig som læser og modtager. Dette valg får som konsekvens, at jeg rask afsted bliver påduttet de meninger som afsenderen har. Nemlig i sprogbrugen „... som vi så, kan problemet x kun løses på en måde ...“ Men jeg har sgu da ikke „set“ (i betydningen accepteret), at problemet x kun kan løses på den ene måde som afsenderen argumenterer for. Jeg har derfor mest af alt lyst til at lukke bogen i på dette sted. Og når jeg alligevel fortsætter min læsning, sidder jeg tilbage med en flov fornemmelse af, at jeg så let overtager andres meninger.

Jeg kan imidlertid også vælge at læse ordet „vi“ som et udtryk for en usikkerhed hos afsenderen. Han tør ikke stå alene med sine synspunkter. Men bare VI er nogle stykker, som har samme mening, så er det ikke så svært at trænge igennem. Der må jo være noget om snakken, når hele „vi“-gruppen „ser“ at det hænger sådan sammen.

Som oftest vælger jeg den sidstnævnte måde at forstå ordet „vi“ på. Det er mest praktisk. Så får jeg nemlig læst hele bogen. Og jeg sidder ikke tilbage med en dårlig samvittighed over min holdningsløshed.

Mit spørgsmål lyder kort

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,
Viborg

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 35,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettet til postvæsenet. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

og godt: Hvorfor benytter afsenderen sig af „vi“-formen og ikke af „jeg“-formen, når han skal henvise til sine egne meninger?

Mogens Petersen
Slagelse

! Jeg synes også at brugen af vi kan være irriterende og der er vist gode grunde til at opgive det.

Jeg tror forklaringen på vi har forbindelse med de regler der i øvrigt gælder for tekstarten. For det første er jeg problematisk. I en akademisk tekst forekommer der netop ikke egne meninger: teksten stræber efter at formulere almen gyldige objektive udsagn der lige så godt kunne

være skrevet af enhver anden end den tilfældige forsker NN. Hvis man har denne opfattelse bliver et *jeg* til en underlig generende dims der ligesom antyder en ubehagelig mulighed for at ens resultater faktisk også kunne have visse forudsætninger inde i hovedet på en selv. Hvor hovedet så igen kunne hente sine forudsætninger fra, det er slet ikke til at tænke på for en sådan videnskab.

Skal man have fat i et sted-ord der betyder grammatisk 1. person, så er der kun *vi* tilbage. Det er lidt mere forsonligt, for her kan *vi* jo i mange tilfælde give et skær af manges fælles mening, af såkaldt intersubjektivitet:

- *vi* mener således at x

- *vi* lægger vægt på at z

Det behøver vist ikke direkte at være et usikkerhedstegn, man må jo ikke stå alene med sine subjektive standpunkter. Men når man vælger *vi*-formen kan man ikke undgå at komme til at aktivere andre af de funktioner et *vi* kan have i en tekst. Her tænker jeg på den dialogiske fortolkning af *vi*, den hvor *vi* fortolkes som *jeg + du*, forfatteren i teksten og læseren i teksten. Den tjener til at kaste et skin af dialog henover teksten. Ex.:

- *vi* vil nu drøfte x

- som *vi* så var løsningen z

- *vi* vil nu gå over til at behandle problemet x

- *vi* sætter altså at y

Bogen er her sprogligt formuleret som en dialog med modtageren.

Ifølge den tyske filosof Jürgen Habermas er en diskurs en samtale hvis formål er at prøve gyldigheden af bestemte udsagn.

Alle er frie og lige

i en diskurs, det er i hvert

fald nogle idealforestillinger som vi ikke kan frigøre os fra, selv om det måske er så som så med ligheden i praksis. En videnskabelig afhandling har også til formål at undersøge gyldigheden af bestemte udsagn, men den er ikke en samtale – højest indledningen til en samtale: Det er jo énvejskommunikation, men dialogformen siger tovejskommunikation med lige og frie deltagere. Dialogformen kommer i konflikt med bogens indretning, og derfor støder *vi*. Det bliver selvfølgelig ekstra slemt når man bliver påduttet en enighed som betyder at man har haft ordet og sagt ja.

Jeg mener altså der er gode grunde til at begrave *vi* og skrive *jeg*. Helt tåbelig bliver brugen af *vi* i sætninger hvor alt andet i sætningen betyder subjektivt forbehold:

- Der er – så vidt *vi* kan se – en mangel på indre

- logisk sammenhæng her

- Det forekommer os at der er et problem her

Lars Heltoft

P.S. *Deiksis* udtales *dajksis*.

? *Jeg har flere gange lagt mærke til, at en af vore ministre og en kendt udenrigsmedarbejder i TV, begge cand. mag. er og iøvrigt talende et pænt og tydeligt dansk, ret ofte sammenblander udtrykkene „i alt fald“ og „i alle tilfælde“ til noget, der lyder som „i alle fælde“.*

Er dette korrekt dansk?

Med venlig hilsen

Jens Lampe

Sønderborg

! Nej, *i alle fælde* er ikke korrekt. Eller sagt på en anden måde: man kan ikke anbefale folk at bruge det hvis de vil undgå at distrahere andre med deres udtryksmåde.

Det er klart at udtrykket er opstået ved en sammenblanding af de korrekte og ensbetydende udtryk *i alle tilfælde* og *i al/alt/alle fald*. Og grunden til at udtrykkene bliver blandet sammen, er selvfølgelig at de er mærkelige og uanalyserbare hvis man tager dem ord for ord: *fald* bruges ellers aldrig i betydningen 'tilfælde', *al(t)* i ental bruges ellers kun i forbindelser med ord for ting der ikke kan tælles (*al havregrød*, *alt overarbejdet*).

Tilfælde har to hovedbetydninger, nemlig 'tilfældighed' (*jeg traf ham ved et rent tilfælde*) og 'lejlighed' (*i den slags tilfælde bør man ringe til brandvæsenet*). Men ingen af disse betydninger giver mening i *i hvert tilfælde* eller *i alle tilfælde*. Mener man fx 'ved hver eneste lejlighed', er man nødt til at sige *i hvert enkelt tilfælde*. *I hvert tilfælde* osv. betyder 'i det mindste', og den betydning kan man ikke regne ud selv om man ved hvad *i og hvert* og *tilfælde* ellers betyder.

Alt i alt er det ikke så mærkeligt at disse udtryk ikke kan holdes i ave af den almindelige sprogfornekkelse. Som så mange andre faste forbindelser falder de uden for det hele.

Der er andre variationer end *i alle fælde*. Tænk på *ihvertifæld*, *ihvertifæld(e)*, *ihverfald* og *ihvertifald*.

EH

? Er dansk dårligt til sammensatte ord (komposita)? Der kommer en masse af dem i disse år – betegnelser fra politik og organisation, men også forstærkelsesord o.lign. De sidste skulle være nemme, men unge mennesker skriver dem gladeligt i to ord, og uden bindestreg (et kæmpe kvaj, det er skide godt), imod retskrivnings-reglerne. Forklar lidt om reglerne, som fx dikterer. „statsminister for en kommunistisk-kristelig folkeparti(-)koalitionsregering“ (Mål & Måle, nr. 1, s. 6), og om tendenser i moderne dansk her. Om sammenskrivning, om bindestreg, om ord-efter-ord-uden-bindestreg (er skide godt efter det engelske system: North Atlantic Treaty Organization?), og måske om muligheder med tillægssald eller forholdsord.

Man skulle tro at bindestreg var en god mulighed, men den virker vist storsnudet-pædagogisk på en dårlig måde; jeg har altid syntes at den var et af de mange ufolkelige træk ved N. F. S. Grundtvigs sprog.

Lars Peter Rømhild
Birkenød

! Der er flere problemer i dit brev end vi kan klare på en gang, så vi nøjes med det rent retskrivningsmæssige i første omgang.

En dansk sprogforsker har sagt at bindestregen rettelig burde hedde *skillestreg*. Det synes jeg er meget rammende hvis man vil opkalde strengen efter dens funktion.

Den bruges som bekendt når et ord virkelig flås fra hinanden, ved linjeskift eller når et fælles element for flere ord gemmes til sidst: *vare-, last- og personvogne*. Her er der faste regler.

Så kan bindestregen bruges til at vise at to eller flere led i en sammensætning er parallelle. Normalt er det jo sådan at det første led er underordnet det sidste: en *håndvask* er en vask og ikke en hånd, *rødbrun* er en brun farve og ikke en rød osv. Læser man *kommunistiskkristelig regering* på normal måde, betyder det at regeringspartiet bekender sig til en kristendom af kommunistisk tilslut. Drejer det sig om en regering der består af, i øvrigt uforenede, kommunister og kristelige, er man faktisk nødt til at skrive *kommunistisk-kristelig*: regeringen består af de sideordnede ingredienser kommunister og kristelige. – Ifølge ordbogen findes ordet *blåhvid*: den *blåhvide sneørken*. Det er altså en nuance af hvidt. Men man kan ikke kalde det finske flag *blåhvidt*, det må være *blå-hvidt* – ligesom det tyske er *sort-rødgyldent*. Her bruges bindestregen altså til at skille et ord for at vise at en usædvanlig struktur, nemlig parallelitet og ikke underordning. Også en ganske praktisk funktion.

Men nu kommer vi til det der kan irritere folk: bindestregen som en hjælp til læsning af svære ord. Lange ord er svære ord for den uøvede læser. Ved at dele dem op med bindestreger kan man så at sige gøre dem kortere uden at gøre dem kortere. Det bruges meget i skolebøger for de yngste klasser: *løbe-hjul, bøger-træ, partisan-som*. Men også for en øvet læser kan et langt ord være svært hvis det er nyt og ukendt. Her kan man så yde en vis service ved at dele op: *kartoffelnematod-lokalitet, argument-resistens, lexem-hierarki*. Selvfølgelig

viser denne praksis at skrive-
ren er bekymret for at læse-
ren ikke er dygtig nok til at
læse hvad som helst fra bla-
det, men er det virkelig så
slemme hvis bindestregen kun
bruges hvor der er vanskelig-
heder? For at bruge dem over-
alt er selvfølgelig storsnudet-
pædagogisk.

Den grundtvigske manér
kan vist også hænge sammen
med en trang til at opløse
ordet for læseren for at vise
hvad det „egentlig“ eller „dy-
best set“ betyder. Den bruges
stadigvæk, især vistnok i
agitorisk-filosofiske skrif-
ter: *sam-fund, over-tro, med-
dele, til-trækkende*, og som-
metider skrupforkert, for ny-
lig har jeg set *kær-lighed* og
komm-unikation. Men me-
ningen er god nok, det er for
ligesom at pudse ordene op så
de stråler i deres oprindelig-
hed, rensat for århundreders
gravrust.

Det med at forstærker-
elementet skrives for sig, er
noget enhver dansklærer ken-
der. *Kæmpekvaj, abeskøn* og
brandheldig er tre og ikke
seks ord, men alligevel skri-
ver de unge ufortøvet *kæmpe
kvaj, abe skøn og brand hel-
dig*. Det kommer simpelthen
af at forstærkerelementet
m.h.t. rytme og tryk opfører
sig fuldstændig som et selv-
stændigt ord: *kælder-kold* er
ét ord og har hovedtryk på
kælder-; *temmelig kold* er to
ord og har hovedtryk på beg-
ge ord; *skidekold* har tryk på
både *skide-* og *-kold* og er
altså i den henseende to ord.

Der er derfor forskel på en
kæmpehøj (‘gravhøj’) og en
kæmpe høj (‘enorm høj’) –
også i udtales. Og de unge
gør altså også forskel i skrif-
ten, selv om Retskrivnings-
ordbogen ikke vil vide af det.

EH

Er du data-mat?

I science-fiction litteraturen er tænkende og handlende maskiner hverdagskost. I 1970'ernes Danmark kæmper vi endnu med stupide EDB-fejl, men der er måske håb forude. I grænseområdet mellem sprogforskning, psykologi og datalogi prøver man på at få datamaterne til at opføre sig fornuftigt, emnet kaldes *simuleret intelligens* på engelsk *artificial intelligence*.

I begyndelsen af 1960'erne lavede man de første forsøg med samtale mellem maskine og menneske. Samtalen forestillede et psykiatrisk interview, hvor datamaten spillede psykiater og mennesket patient. EDB-programmet fungerede ved at genkende en række nøgleord; hvis patientmennesket f.eks. skrev til datamaten *Jeg hader min fader*, genkendte programmet *hader* og *fader* og svarede *Hvorfor hader du din fader?*, og lidt senere *Fortæl mig mere om din fader*. Denne rolle var

jo nem at spille for maskinen, det gjaldt først og fremmest om at vride mest muligt ud af mennesket, og det var ikke nødvendigt at indbygge ret megen viden i datamaten.

Snak om alting og ingenting

Som introduktion til emnet samtalende maskiner har jeg lavet et lille program, der kan snakke om alting og ingenting. Man sætter sig til en skærmterminal, der står i forbindelse med EDB-maskinen over telefonnettet. Terminalen ligner en TV-skærm med et skrivemaskinetastatur. Når man skriver en sætning på tastaturet kommer den frem på skærmen, og ved at trykke på en særlig knap kan man så sende sætningen til datamaten. Når programmet i maskinen svarer, kommer svaret frem på skærmen. Hver gang mennesket sender en sætning til maskinen, søger programmet at sortere de uvæsentli-

ge småord fra og bruge de andre ord i sætningen som samtalestof. Hvis man svarer med lutter småord f.eks. *det er det jo også*, henter programmet hjælp i en vilkårlig liste over emner. Her følger et stykke af en samtale med programmet, M. står for *menneske*, D. for *datamat*.

Det lynhurtige leksikon

Dette samtaleprogram er meget dumt, det kan hverken huske eller forstå, der er ikke indbygget den mindste viden, og der foretages end ikke den mest simple grammatiske analyse. Hvis man vil snakke engelsk, kan man få bedre resultater.

- D: HEJ, JEG HEDDER SAMSNÆK.
SKRIV NOGET, ALFABETSLUT ER AE , OE , AA .
KENDER DU CHAPLIN ?
- M: JA
- D: FORTÆL MIG OM CHAPLIN
- M: HAN GAAR MED STOK OG HAT
- D: VIL DU SNAKKE OM HAT ?
- M: HVILKEN FARVE HAT ?
- D: DET ER ENDNU UAFKLARET
KAN JEG FÅ NOGET AT VIDE OM HAT ?
- M: JEG KAN EN GOD HISTORIE OM EN FALDHAT
- D: HVAD BETYDER FALDHAT ?
- M: DET ER EN MAN KAN FALDE I
- D: HVAD MENER DU OM CIRKUS ?
- M: GLIMRENDE ,HER BRUGER DE OGSÅ FALDHATTE
- D: SKAL VI SNAKKE OM NOGET ANDET ?
- M: JA,MEN HELST IKKE OM FALDHATTE
- D: HVAD MENER DU OM SOMMERFERIE ?

Der findes flere amerikanske spørgsmål-besvarende systemer, der laver en fuldstændig sætningsanalyse af spørgsmålene. Et af dem er udviklet af IBM og kan svare på spørgsmål om USA's største firmaer f.eks. *Hvor mange ansatte var der i IBM's New York afdeling i 1965?* og lign. Et andet spørgsmål-besvarende system blev udviklet i forbindelse med udforskningen af månen og hedder *The Lunar Sciences Natural Language Information System* (Månevidenskabernes spørgsmål-besvarende system på almindeligt engelsk). Det kan besvare spørgsmål om de stenprøver, som astronauterne bragte

ned fra månen. Dette system har været i brug ved en kongres om månen, hvor naturvidenskabsmændene indhentede oplysninger om månestensprøverne ved at skrive almindelige engelske spørgsmål på en skærmterminal. I spørgsmål-besvarende systemer fungerer datamaten altså nærmest som et avanceret lynhurtigt leksikon.

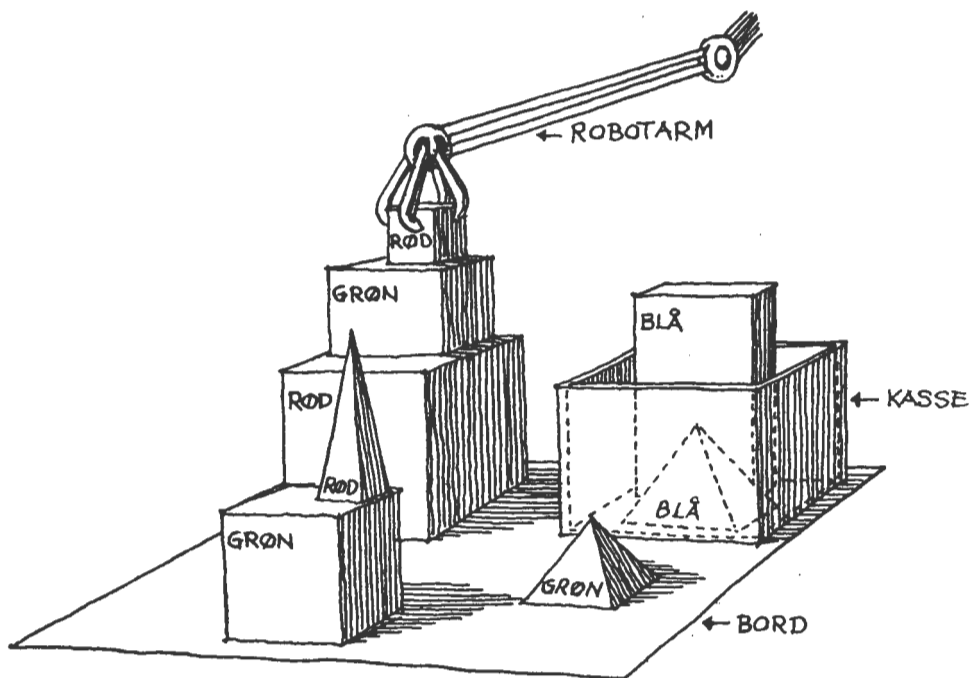
Hvis man vil acceptere, at *snakke* for datamaters vedkommende betyder *spørge og svare skriftligt i menneskesprog* f.eks. dansk, er en god del af snakkeproblemet løst, det ser straks værre ud med forståelse og tænkning.

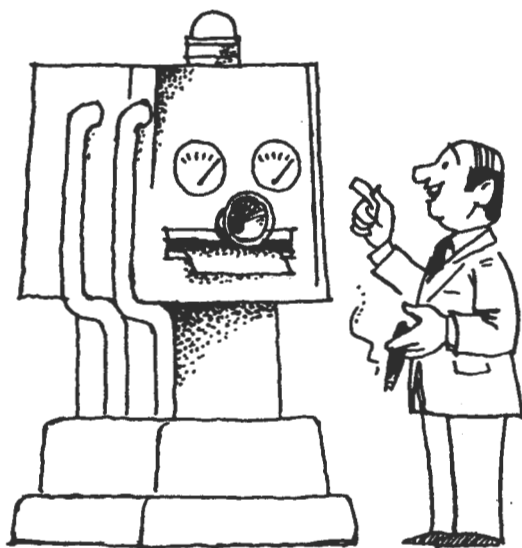
En miniverden

I begyndelsen af dette årti blev der lavet et berømt og allerede klassisk forsøg med en meget lille verden af byggeklodser. 'Verden' består her af en bordplade, en kasse, et antal klodser i forskellige farver og faconer, og en robotarm, der kan flytte klodserne. Se figuren. Om denne lille verden er der til gengæld indbygget fuld forståelse og programmet kan også tænke, d.v.s. det kan drage slutninger.

Hvis man skriver til systemet *Tag den store røde klods* (se på figuren), så finder det selv ud af, at det er nødvendigt at flytte den lille røde klods og en grøn klods for at få fat i den store røde klods.

Systemet 'husker' også, hvorfor det gør noget. Hvis man bagefter spørger *hvorfor flyttede du den lille røde klods?* svarer det *for at få fat på den store røde klods*, og hvis man bliver ved *hvorfor tog du den store røde klods?* svarer systemet *fordi du sagde jeg skulle*. Dette system virker altså virkelig helt fornuftigt, men ved at bruge en miniverden er man også gået snildt uden om det største problem for tiden: hvordan lagrer man sin viden om verden i datamaten på en måde, så den ikke fylder for meget og er let at få fat i? Det problem er løst let og elegant i menneskets hoved, men for maskinerne synes det endnu uoverstigeligt.

På vej mod tænkning og fornuft

Man laver nu forsøg med at sammentrænge og strukturere indholdet i almindelige dagligdags sætninger. Herved udføres både sprogforskning og psykologisk forskning, man undersøger betydningen af sætninger og reglerne for normal opførsel. Man prøver at indbygge viden om normale situationer; i en sætning som *soldaterne skød på kvinderne, flere af dem faldt* vil det for maskinen være et problem, hvem der faldt, *soldaterne* eller *kvinde*rne, hvis der ikke er indbygget viden om skydevåben og deres effekt. Hvis maskinen kender to personer ved navn Peter, en på 25 år og en på $\frac{1}{2}$ år, skulle den også gerne straks finde den rette Peter, når der var tale om *Peters* ble. Når det gælder forståelse af ganske almindelige dagligdags udsagn, bevæger man sig endnu på et meget elementært plan, men man er da nået så vidt, at datamaten på sætningen *Marie slog Søren* svarer *Hvad havde han da gjort hende?*

I forsøgene på at få maskinen til at tænke efterprøver man forskellige tænke-regler, både strengt logiske regler og regler, der bygger på dagligdagens sunde fornuft. Det har foreløbig vist sig, at de strengt logiske systemer bliver fantastisk indviklede og tidskrævende, mens de mere jordnære systemer virker lovende. Resultater som disse er en værdifuld hjælp for psykologer, der søger at forklare, hvordan mennesket bærer sig ad med at tænke.

Når man prøver at komprimere betydning for at lagre store mængder viden på en økonomisk måde, kommer man til at lave en masse sprogforskning. Mange ord kan betyde næsten det samme, og hvis de alle kan lagres under deres fælles betydning, sparer man plads. Således er det lykkedes en gruppe amerikanske sprogfolk at reducere alle udsagnsords betydning til kombinationer af kun 14 begreber, f.eks. indgår begrebet *overdrage* i alle ordene *give, få, købe,*

sælge, arve, testamentere, undervise, sende, modtage, og begrebet bruge kraft indgår i betydningen af ordene kaste, sparke, vælte, blæse, åbne, knække, fælde, skubbe, trække, smide, bøje, dreje, kæmpe, slå.

Det varer sikkert længe, inden vi har fornuftigt tænkende og handlende maskiner, men i forsøgene på at konstruere dem vinder vi øget indsigt i, hvordan man bruger sproget, og hvordan vi tænker.

*Hanne Ruus, f. 1943
lektor i dansk sprog
ved Københavns
Universitet*

KENDER DE NOGEN DER KAN VÆRE MÅL & MÆLE-løs?

Det bodes der på ved henvendelse til

ARENA, FORFATTERNES FORLAG

Hald Hovedgård, 8800 Viborg

Hvis ikke det hele render fra os, holder vi abonnementsprisen for 3. årgang på kr. 35.00 for fire »spændende, levende, mangfoldige, jordnære, lærde, vægtige og vedkommende« (folkeskolen) numre.

Hvis De ikke siger Deres eget abonnement op, fortsætter vi glade og uanfægtede med at sende Dem

- Mål og Mæle i 1976.

Test

Lidt længere fremme kommer der en artikel om nye navneords køn: hedder det *en* eller *et array*? Prøv at udfylde skemaet nedenfor inden De læser artiklen.

Der kommer nu en række ord som De forhåbentlig ikke kender i forvejen. Det er rigtige ord, fra fremmedordbøgerne og Retskrivningsordbogen, men de er meget sjældne. De er sat ind i nogle sætninger hvor det med skråstreg er markeret at De skal vælge mellem to muligheder. Streg det ikke ønskede ud, sådan:

jeg har aldrig brudt mig om min/mit job.

Vælger De t-formen, mener De at *job* er intetkøn; vælger De den anden, opfatter De job som fælleskøn.

Foran hver sætning er der givet en meget knap ordforklaring.

Brug ikke ordbog, og tænk ikke for længe over problemet. Det vi skal frem til, er vores umiddelbare fornemmelse for ordenes køn.

(a) *obol* (græsk): oldgræsk mønt
Museet erhvervede den/det kostbare obol i 1922.

(b) *giaur* (tyrk.): bronzebadekar
Det eneste i rummet syntes at være en/et lille giaur.

(c) *ibrik* (arab.): lavt, bredt befæstnings-tårn

Turisterne beundrer især den/det ældgamle ibrik.

(d) *lurch* (eng.): luge på et skib
Kan en/et lurch af den slags ikke være farlig/farligt?

(e) *kauri* (hindi): broget sjal
Det er vistnok den/det smukkeste kauri jeg nogensinde har set.

(f) *juk* (holl.) tværstillet rorpind
Han har nu anskaffet en/et solid/solidt juk til sin båd.

(g) *buran* (russ.): voldsom snestorm
Den der har oplevet en/et ægte buran, ved hvad jeg taler om.

(h) *snurpenot* (norsk): specielt fiskenet
Så ved du vist slet ikke hvad en/et snurpenot er.

(i) *celt* (latin): økseblad
Ved udgravningen er der blevet fundet en/et rigt udsmykket celt.

(j) *pril* (nederty.): smal sejlrrende
Prilen/et kan være svær/svært at finde i tåge.

E.H.

Køn og sprog

I engelsktimerne undervises danske skolebørn i den korrekte udtale af den engelske sproglyd der svarer til skriftens *th* (i *thing*, *thick* osv.): tungespidsen sættes ind mellem fortænderne, man puster, og lyden må ikke have stemmetone. Hos forskellige grupper af engelsktalende er det imidlertid almindeligt at tungespidsen i stedet anbringes bag fortænderne i overmundet, sådan at der fremkommer en lukkelyd, et t. I New York er udtalevariationen *th/t* blevet undersøgt af den amerikanske sprogforsker William Labov. Han besøgte i begyndelsen af 60-erne mere end 100 newyorkere i en bydel på Manhattan, og med dem gennemførte han timelange båndoptagelser af deres talesprog under interview og oplæsning. Forsøgspersonernes udtale af *th*-lyden og nogle andre lyde blev analyseret og sat i forhold til personernes sociale placering, alder, etniske afstamning (neger, jøde,

italiener osv.) og køn. Der viste sig nu det mønster at kvinderne gennemgående brugte en større procentdel *th*-lyde i interviewsituationen end mændene. Men det er kun en del af udtalemønstret i New York, for desuden afslørede tallene og beregningerne at *th*-lyden er den mest anerkendte af de to udtaler, den med størst prestige. Folk fra de højere sociale grupper brugte den mere end folk fra lavere sociale lag, og ved omhyggelig udtale, nemlig ved oplæsning af tekster og ordlister, var den mere hyppig end i almindelig samtale. Labovs metode er grundlaget for flere sproglige undersøgelser i den sidste halve snes år, og jeg vil nævne nogle resultater fra et par stykker af dem. Læg også i de følgende eksempler mærke til forbindelsen mellem på den ene side prestige-sprog og på den anden side kvindesprog.

r-lyden i Detroit

I USA taler de fleste negre et engelsk der i udtale og grammatik adskiller sig noget fra de hvide amerikaneres engelsk. Men dette »sorte engelsk« er ikke helt ensartet, i hvert fald ikke i Detroit, hvor man har optaget sprogprøver med 48 negre, kvinder og mænd, i forskellige aldersgrupper og socialgrupper. Ved analyse af båndprøverne viser det sig fx at der er forskellig tendens til manglende udtale af det r som kommer efter vokalen i ord som *sister*, *fair*, *fire* (normalt udtales r'et i amerikansk engelsk). Mændene er under optagelsen tydeligt mere tilbøjelige til at udelade r'et end kvinderne. Samtidig udelader forsøgspersoner fra de lavere sociale lag flere r'er end personer fra de højere sociale lag gør, og tendensen til fravær af r'et er gennemgående større, når de 48 forsøgspersoner interviewes end når de læser en tekst op.

-ing-endelsen i Norwich

I dagligt engelsk talesprog kan endelsen *-ing* i nutids tillægsmåde af udsagnsord (fx *coming*, *calling*) få en udtale som kunne gengives ved stavemåden *-in*, hvad forresten også sommetider sker, bl.a. i teksten til negrospirituals: »I'm comin', I'm comin', for my head is bendin' low, I hear their gentle voices callin' Old Black Joe«. Udtalevariationen *-ing/-in* er undersøgt i Norwich, England, hos et normal-udsnit (60 personer) af befolkningen. Et af resultaterne var at kvinder i sprogprøver brugte den i almindelighed mest ansete udtale *-ing* forholdsvis oftere end mænd. Undersøgelsen viste desuden at *-ing*-formen var mere almindelig i højsocialt sprog end i lavsocialt sprog, og at den var mere almindelig ved oplæsning af ordlister og tekster end i fri tale. Noget lunde det samme billede fremkom for

19 andre sproglige træk. Den engelske undersøgelse omfattede ud over optagelsen af sprogprøverne en række tests hvor to forskellige udtaler af et ord, den »korrekte« og den »ikke-korrekte« form, fx *walking-walkin'*, blev afspillet for forsøgspersonen som så blev spurgt om hvilken af udtalerne han/hun selv brugte. Disse tests viste at kvinderne blandt forsøgspersonerne gennemgående tillagde sig selv en »pænere« udtale end den de faktisk lagde for dagen i sprogprøverne, mens mændene omvendt mente at de brugte flere »ukorrekte« former end de faktisk gjorde. Hvis det er rigtigt at man vurderer sit eget sprog i forhold til den norm man sigter imod (og vurderer det for gunstigt!), vil det sige at kvinderne søgte i retning af det højsociale sprog, »snobbede opad«, mens det lavsociale sprog af mændene blev tillagt prestige, selv om de ikke ville indrømme det åbent, dvs. mændene »snobbede nedad«.

De nævnte undersøgelsers resultater peger i samme retning: kvinder søger udtalemæssigt i højere grad end mænd mod det sprog der almindeligvis tillægges mest prestige, det der tales i mere formelle situationer, de højere sociale lags sprog. Man skal dog huske at sprogprøverne er optaget i en forholdsvis formel situation hvor sprogfolkene kommer lige ind fra gaden med mikrofonen og opfattes som fremmede af forsøgspersonerne. Måske er kvinders og mænds helt dagligdags sprog mere ens.

Kvinder mest utro sprogligt?

Det er ikke nogen tilfældighed at eksemplerne i det foregående er hentet fra det angelsaksiske sprogområde (England og USA). Det skyldes den historiske udvikling inden for disciplinen sociolingvistik (sociolingvistik = studiet af sammenhængen mellem sociale og sproglige møn-

stre). Den slags sociolingvistiske undersøgelser, hvor man beskriver variationen i talesproget hos en gruppe personer og søger at vise den sproglige variations sammenhæng med gruppens sammensætning i social henseende, er navnlig foretaget i engelsktalende lande, især USA.

På dansk sprogområde har to dialektforskere for mange år siden gjort nogle iagttagelser om kvindesprog og mandsprog (eller mandsprog?). Og det er interessant at det i begge tilfælde er sket i forbindelse med en social og en sproglig gruppering af befolkningen i et landsogn. Det er tidlig sociolingvistik i Danmark. I 1898 skrev Anker Jensen en afhandling om sproget hos de knap 400 beboere i Åby sogn der dengang lå for sig selv et par kilometer vest for Århus, men nu er opslugt af byen. Den gamle dialekt i Åby var under påvirkning, bl.a. ved tilflytning af århusianske arbejdere, og ved afslibning af de unges sprog i forbindelse med soldatertjeneste eller højskoleophold. Og som det hedder i afhandlingen: »Hurtigst i vendingen er de unge piger – – –«. Peter Skautrup kom i 1921 til samme resultat efter sin undersøgelse af sprogblandingen i det vestjyske sogn Tvis ved Holstebro. Holstebro-sproget var her (og er sikkert stadig) den vigtigste faktor i påvirkningen af dialekten. Den unge generation førte de nye former hjem, særlig »de unge Piger«. Peter Skautrup skriver herom: »Det er min Erfaring, at Kvinderne er mere utro overfor deres Modersmål, lettere tilegner sig et fremmed Mål, end Mændene«.

Vestjysk undersøgelse

Udtaleændringerne i vestjysk dialekt, herunder problemstillingen forskelligt sprog hos kvinder og mænd, har jeg forsøgt at

belyse lidt nærmere ved en sociolingvistisk præget undersøgelse af sprogforholdene i stationsbyen Vinderup (ca. 2000 indbyggere) der ligger mellem Skive og Holstebro. På båndoptager optog jeg interviewer på 7–8 minutters længde med over 100 personer fra Vinderup, alle født dér på egnen. Forsøgspersonerne var mænd og kvinder i alle aldre (18–75 år) og fra forskellige socialgrupper.

Efter dette arbejde i marken lyttede jeg optagelserne igennem én for én, idet jeg registrerede udtalen nøje. Til den sproglige beskrivelse havde jeg udvalgt 15 vestjyske træk, de fleste af dem lydlig, men også enkelte grammatiske. Når man siger at et sprog (fx københavnsk, vestjysk, eller »sort engelsk«) har de og de træk, er det udtryk for at på de og de punkter adskiller udtalen sig sådan og sådan fra standardsproget (fx dansk rigsmål eller standard amerikansk engelsk).

Blandt de vestjyske dialekttræk som jeg udvalgte til analysen af sprogprøverne, kan jeg nævne et par stykker: På vestjysk bruges foransat bestemt kendeord ved navneord og ikke efterhængt kendeord som i rigsmålet; det hedder »æ mand« (manden) og »æ mænd« (mændene). I rigsmålet har man to køn for navneordene, fælleskøn og interkøn, på vestjysk principielt kun ét, nemlig fælleskøn; det hedder »en gård«, men også »en hus«. En rigtig (vest)jyde siger »a« om sig selv og ikke »jeg«.

På optagelserne kunne jeg for hvert enkelt af de 15 træk følge om udtalen gik til den dialektale side eller den rigsdanske side, når der kom et ord som træk-ket kunne ramme. Ved at lægge alle en optagelses registreringer sammen fik jeg et tal der angiver dialektgraden i sprogprøven, når alle de 15 træk regnes med på én gang. Dialektgraden (= det sproglige) kunne nu sammenlignes med de

indhentede oplysninger om køn, alder og socialgruppe (= det sociale).

Hvis man sammenligner den gennemsnitlige dialektgrad for kvinder og for mænd inden for samme aldersgruppe og socialgruppe, finder man en tendens til at kvinderne ligger nærmere den rigsdanske ende af spektret end mændene. Variationen i dialektgraden er dog så stor at forskellen kun antyder en tendens. Men blandt forsøgspersonerne er der 18 ægtepar, og i 12 af tilfældene har konen et mere rigsmålsnært sprog end manden. Mest udpræget er forskellen hos de yngre og midaldrende ægtepar. Her taler manden mest dialekt i 9 ud af 12 tilfælde. Lægger jeg disse delresultater sammen, har jeg med god sikkerhed vist at kvinderne på mine optagelser virkelig taler noget mindre dialektalt end mændene. Det stemmer med Anker Jensens og Peter Skautrups iagttagelser, og med resultaterne af de udenlandske undersøgelser.

Sprog og kønsroller

Det er karakteristisk at kun få af de forskere der har konstateret denne kønsforskkel i sproget, kommer ind på årsagen

eller årsagerne til den. Ganske vist prøver enkelte at forklare forskellen ved at henvise til kvinders og mænds forskellige kontaktmønstre med andre samfundsgrupper. Fx kunne det jo tænkes at negerkvinderne i Detroit lærer at bruge prestigesprogets former hos de hvide middelklassekvinder de er i huset hos. Men i de danske landsbyer skulle man tro at kvinderne ville have lettest ved at bevare dialekten ren, fordi de opholder sig mest i hjemmet og ikke har så mange forskellige sproglige kontakter med anderledes talende mennesker som mændene har. Men det er mændene der taler dialekten renest.

Nej, når man viger tilbage for at give forklaringer på forholdet, er grunden nok den at man fornemmer at forskellige kønsroller bestemmer mænds og kvinders forskellige sprogbrug. Og dels er begrebet kønsroller et vanskeligt emne at beskæftige sig med fordi det kun med besvær lader sig udforske videnskabeligt, dels er det et stærkt følelsesladet og ømtåleligt emne. Men når vores brug af sproget er en så fremtrædende del af vores hele sociale adfærd, vores opførsel

over for andre mennesker, kommer man ikke uden om at kvinders og mænds forskellige sprog må afspejle den forskellige opdragelses forskellige resultater som de giver sig udtryk i forskellige kønsrollemønstre, forskellige normer for hvordan mænd og kvinder bør opføre sig i givne situationer.

De følgende spekulationer vil nødvendigvis være mine personlige, men kan forhåbentlig give anledning til læserens egne overvejelser.

Mangen en kønsrolledebat tager udgangspunkt i kvindens traditionelt underordnede stilling i forhold til manden. Vel navnlig på grund af mindre eller manglende uddannelse og erhvervsmuligheder oplever kvinden ofte sin sociale position som mindre sikker end mandens og i afhængighed af hans. Hun føler sig som hans mere eller mindre tilfældige vedhæng. Mens manden opnår anseelse i omverdenen i kraft af sit arbejde og den dermed følgende indtjening og forsørger-evne, kan kvinden kun signalere sin sociale status eller ønsket om en højere status gennem sit udseende og sin adfærd, fx sproget. Og så kan det være at hun skærper sin bevidsthed over for de sprogræk der karakteriserer det »pæne« sprog, det sprog der i samfundet som helhed tilkendes prestige. I det hele taget er der måske den »arbejdsdeling« inden for ægteskabet at konen særlig retter sin opmærksomhed mod de mere åndelige statussymboler: familiens »image«, kulturelt niveau, børnenes skolegang og uddannelse, mens manden tager sig af de materielle statussymboler: hus og bil. For øvrigt kan moderens større føling med børnenes skolegang tænkes at give et berøringspunkt mellem kvindesprog og skolesprog. I ellers dialekttalende hjem vil man som regel forsøge at understøtte de mindre skolebørns tilegnelse af den officielle norm

som er skolens, fordi man mener, at beherskelsen af den vil give børnene bedre muligheder senere i livet.

Det kunne se ud til at kvinders sprogbrug er præget af ønsket om at blive accepteret socialt, også på højere niveau end det de til daglig tilhører. De er opdraget til at være tilpas, til at være gelasne i sproget. Sådan kan man sikkert også forklare deres normalt mindre forbrug af bandeord og sjofelheder. Mænd er opdraget til i større grad at turde være sig selv og gruppen bekendt, og det giver sig udslag i at de sprogligt hellere signalerer gruppesolidaritet end ønske om højere status. Det lavsociale arbejdsprog har for dem den kvalitet at det forlener brugeren af det med et skær af mandighed, fordi arbejds sproget forbindes med det hårde og beskidte (og maskuline) liv en arbejder fører.

Til dem der ikke kan genkende sig selv og kønsrollerne i min beskrivelse, vil jeg sige at den særlig er møntet på sproget og kønsrollemønstrene dér hvor undersøgelseerne er foretaget, dels i udenlandske (særlig amerikanske) byer, dels i danske dialektområder. I det omfang et samfund bevæger sig hen mod ligestilling mellem kønnene, vil kønsbestemt sprogbrug vel forsvinde, både med hensyn til udtale (som jeg her har nøjedes med at fortælle om) og sprogets øvrige planer.

Kjeld Kristensen, f. 1943
undervisningsassistent,
akademiingeniør, cand. phil.
(i dansk)
Københavns Universitet

Tidens bøger til det halve af tidens pris

I 1975 har

ARENA, FORFATTERNES FORLAG

udsendt:

Jens Smærup Sørensen: Byggeri

Niels Vørsel: J. B. – en teori

Lars Norén: I den underjordiske himmel

Peter Laugesen: Anarkotika

Michael Buchwald: Blokland

Nadezda Mandelstam: Erindringer

Samuel Beckett: Spil og tekster

Fortælleteori – forudsætning og perspektiv

Birte Hammer: Skygger

Henrik Bjelke: Tilegnet den danske offentlighed

– til en samlet bogladepris af kr. 560.85

Væsentlige bøger som ARENA-abonnenter har
kunnet erhverve **for det halve.**

Vi sender gerne på forlangende vort program
for 1976.

ARENA, FORFATTERNES FORLAG

Hald Hovedgaard, 8800 Viborg

Grønlandsk!

Grønlandsk er den østligste gren af eskimoisk, der tales omkring Nordamerikas arktiske egne af ca. 90.000 mennesker, når man ser bort fra de eskimoer, der især i Alaska er registreret som ikke-eskimoisk talende. Grønlandsk, der tales af ca. 45.000 mennesker danner således den største gruppe. I øvrigt afviger grønlandsk fra de øvrige hovedgrupper ved at have en hoveddialekt, der bruges som det officielle sprog, og normalt forstås så godt som af alle, og desuden ved at have et skriftsprog, der er fælles for hele Grønland. Det grønlandske skriftsprog er snart af gammel dato, idet allerede Hans Egede og hans medarbejdere udarbejdede en grønlandsk skrift, der trods en række mangler, med forbedringer blev benyttet til ca. 1850, da missionær Samuel Kleinschmidt, der er af dansk-tysk afstamning, udarbejdede en retskrivning,

som lagde hovedvægten på de betydningsfulde elementer i selve sproget, og desuden i et meget mere dækkende og konsekvent arbejde gjorde rede for sprogets opbygning. De fleste senere arbejder over grønlandsk byggede på Kleinschmidts grundlæggende arbejde, og først langt inde i dette århundrede kom de væsentlige tilføjelser ved brugen af den moderne sprogvidenskab.

Ord med nul-endelse

Det er ikke meningen her at skrive noget indviklet om sprogets struktur eller de grammatiske ejendommeligheder. Jeg søger ikke her nogen systematisk beskrivelse af sproget, men giver eksempler på et af de træk, der er ret karakteristisk for grønlandsk, nemlig ordenes opbygning. Når der på grønlandsk tales om ord, så kan det i og for sig svare til et dansk

ord, nemlig en afsluttet enhed der udtrykker en handling eller en ting. Men denne afsluttede enhed skal rumme både hvad det drejer sig om, samt en endelse, der bevirker, at ordet kan stå alene, f.eks. *nanoq*, isbjørn, der rummer indbyggede fald og tal; eller *pisuppoq*, han går, der indbygget indeholder et grundled i tredje person ental, som så på dansk behøver et nyt ord.

Det sidste eksempel viser allerede, at et grønlandsk ord, der ikke som selvstændigt ord kan gøres kortere, kan svare til en dansk sætning. Den første del kalder vi for stammen (f.eks. *pisuk-*, gå), og den sidste del for endelse, der som i eksemplerne kan være tal, fald, personendelse, m.m. I eksemplet *pissuppoq*, kan vi uden videre adskille stammen *pissuk-*, fra endelsen *-poq*. Derimod er det vanskeliggere at vise tal og faldbøjningen i *nanoq* som noget særskilt, da ændringerne først viser sig, når talbøjningen ændres ved flertal, eller faldbøjningen viser sig ved en anden grammatisk funktion. Jeg kaldte dette forhold for indbygget, men vi kan også kalde det for nul.

Disse eksempler blev givet for især at understrege, at ikke blot tilstedeværelsen af et udtrykselement betyder noget, men også at dets fravær kan betyde noget.

Tilhæng og lange ord

Når talen i orddannelsen falder på stamme og endelser, kan der gives følgende eksempler:

- a. *illu*, hus; *illuga*, mit hus; *illutsinni*, i vort hus; *illumi*, i huset
- b. *matu*, dør, lukke; *matuaa*, han lukker den; *matuat*, du lukker den
- c. *suli-*, arbejde; *sulivoq*, han arbejder; *sulivutit*, du arbejder

Stammerne i disse eksempler kan være selvstændige ord (a, b) eller uselvstændige (b, c). At *matu*, dør(en) går over til

matu-, lukke, kan man ikke umiddelbart se. I eksemplerne b-c er det dog tilfældigt, at b kan have genstandsled og c ikke kan, det kunne godt være omvendt.

Endelserne i de samme eksempler rummer for a's vedkommende enten personendelser, forholdsendelser eller begge dele, mens de i b og c rummer både udsagnsordets måde og personendelser. Bøjningerne med genstandsled i b rummer dobbeltpersoner: han-den, og du-den. Mens udsagnsordene uden genstandsled i fremsættende måde har *-vu-* (*-pu-*), har udsagnsordene med genstandsled *-(v)a-* (eller *-pa-*).

Men her vil det være på sin plads at komme ind på *tilhængene*:

- a. *illutaa*, nyt hus; *illuliorpoq*, han bygger et hus
- b. *matuaraq*, en lille dør; *matuniarpaa*, han vil lukke den
- c. *suliliorpoq*, han begynder at arbejde; *suliaq*, arbejde(t)

Tilhængene kommer efter stammen, men foran endelserne. Ved at bruge de samme stammer vises det, hvordan der kan tilføjes et nyt indhold til det samme ord ved hjælp af tilhæng. Men der kan bruges flere tilhæng efter hinanden:

- a. *illutaarniarpoq*, han vil have et nyt hus.
- b. *matuaraliorpoq*, han laver en lille dør.
- c. *sulilerniarpoq*, han vil begynde at arbejde.

På den måde kan der af samme stamme dannes en masse ord med forskel i betydningen eller i nuancerne. Derfor kan det også være vanskeligt at give en kort, udtømmende karakteristik af, hvad tilhængene rummer, men de giver en nærmere præcisering, hvad enten det drejer sig om egenskaber, tid, grad, e.l.

Ordene kan på den måde blive meget lange, men i almindelighed undgår man alt for lange ord, da de kan være uover-

skuelige. Man kan klare det ved at bruge flere ord i stedet.

a. *illu nutaaq*, et nyt hus; *nutaamik illutaarpoq*, han får et nyt hus

b. *matumik sanavoq*, han laver en dør, etc.

Det er således begrænset, hvor meget tilhængene bruges for fortsat at fylde flere nuancer i et og samme ord, når ordene sammensættes frit. I det tilfælde, hvor man blot vil sætte nuancerne og graderne ind i *ytringen*, kan man så undgå endeløse forlængelser af de enkelte ord, men kan splitte dem i flere, kortere ord. Det giver lige som bedre overblik over det sagte.

Hidtil-tid og plejer-tid

Men nuanceringen af udtrykkene har afgjort sine fordele til forskellige formål. Man kan f.eks. udtrykke *tid* både ved udsagnsord og ved navneord:

Udsagnsord: *anivoq*, han går ud; *anisi-mavoq*, han er gået ud; *anissaaq*, han (vil) gå ud

Navneord: *illu*, hus; *illukoq*, hus, der er gået af brug, dvs. husruin; *illussaq*, (kommende) hus

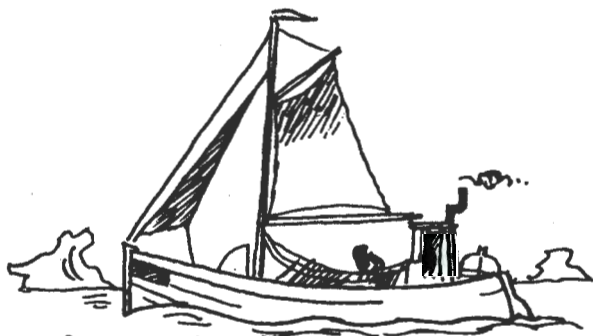
Udsagnsordenes *tid* er nok ikke helt identisk med de vesteuropæiske begreber.

Anivoq dækker på en måde bestående tid, eller hidtil bestående tid. Ordet *anivoq* kan derfor oversættes både som *han går ud (nu)*, eller også f.eks. *ippassaq anivoq*, *han gik ud i går*, og *anivoq alene* betyder her: *han gik ud*. Til gengæld kan *anivoq* ikke bruges om fremtiden. Fremtiden er ikke en del af hidtiltid. Endvidere må gentagelse også udtrykkes ved et tilhæng, *-tar/-sar-*. Hvis *han går ud* betyder at han går ud flere gange, eller plejer at gå ud, så hedder det på grønlandsk *anisarpoq*.

Navneordet *illu* rummer selve begrebet hus og er således til en vis grad uafhængig af tiden. Men som betegnelse udtrykker det det bestående, dvs. en fase, der minder om hidtil-tid. Ved tilhængen *-koq* udelukker man så det nutidige og fremtidige, mens man ved *-saq* udelukker det nutidige og det fortidige, dvs. *-saq* bruges om det fremtidige.

Ved valget af tilhængseksemplerne foroven har vi udvalgt nogle, der enten bevarede udsagnsord som udsagnsord, eller navneord som navneord. Der er adskillige tilhæng, der gør udsagnsord til navneord og navneord til udsagnsord.

Til den sidste mulighed har vi allerede haft eksemplerne *illuliorpoq*, han laver et

pujortuleerararsuaq
-stor lilledamper-

hus, og *matuaraliortoq*, han laver en lille dør. Der er mange sådanne tilhæng, således kan man til *imeq*, vand, tilføje *-sior-* søge efter, til *imersior-*, søge efter vand, der så kan udtrykkes som: *imersiorpoq*, han søger efter vand.

Det modsatte sker også ved hjælp af andre tilhæng, f.eks. *-fik*, der hvor ... Af *atuarpog*, går i skole, kan man få *atuarfik*, der, hvor man går i skole, dvs. en skole; af *nasik-*, holde udkig, får man *nasiffik*, udkigssted, dvs. udkigsfjeld, det fjeld, eller den plads, hvorfra man holdt øje med de søfarende, eller undersøgte vejret eller isforholdene. Sådanne ord-dannelser kan blive faste udtryk, der bliver til nye begreber, således er *atuarfik* blevet et ord for en skole, uden at man spekulerer på, hvordan det er sammensat.

Men en mellemting mellem tilhæng og endelser bruges på lignende måde, af *sanna-* tillave noget, især af træ, får man *sanasoq*, en, der laver noget i træ; d.v.s. en tømrer, eller eventuelt en snedker. Ved sådanne nydannelser følger man med andre ord ikke altid de danske begrebers afgrænsning. På lignende måde kommer fra *allak-*, skrive, et nyt ord, *allattoq*, skriver, d.v.s. kontorist. Af *atuar-*, gå i skole, kommer *atuartoq*, en, der går i skole, skoleelev, lige som *piniartoq*, fanger, d.v.s. sælfanger, kommer af *piniar-*, gå på fangst. Af stammen *pi-*, der også betyder at fange, får man *pisaq*, fangst, eller det fangede.

Fangersprog og moderne byer

Hvis vi betragter sproget som et område, som genspejler dagliglivets behov for forskellige udtryk, er det indlysende, at ændringerne inden for dagliglivet også må genspejles i det anvendte sprog.

I den situation, hvor livet i de moderne grønlandske byer er temmelig forskelligt fra det traditionelle liv, er det klart, at

det man taler om, næppe kan være helt identisk med det, man talte om i de små fangersamfund. En stærk fornyelse inden for sproget var nødvendig, hvis man fortsat skulle kunne tale om sin daglige tilværelse, om sine tanker og behov, etc. på grønlandsk.

Grønlandsk er ofte blevet karakteriseret som fangersprog, og det skal forstås på den måde, at så længe grønlænderne hovedsagelig var fangere, var sproget rigt på udtryk om fangst og fangstforhold. Ud over det, var sproget ikke specielt egnet som fangersprog. Vi kan også se, at de store omvæltninger inden for dagliglivet faktisk ikke har ændret f.eks. den grammatiske ramme. Der er naturligvis sket visse ændringer inden for grammatikken, men disse ændringer kan ikke entydigt beskrives som følger af den kulturelle ændringsproces.

Den lydlige ramme har for så vidt ikke ændret sig, ikke på den måde, at nogle lyde måtte udgå, dog er danske lyde og danske lydsammensætninger ved at blive almindelige som følge af tiltagende antal lån fra dansk.

Ordforrådet, først og fremmest forrådet af ordstammer har til gengæld fornyet sig stærkt i forbindelse med ændringerne.

Nye begreber har krævet nye betegnelser. Dertil er grønlandsk i almindelighed ret smidigt sprog, og havde man blot tid, ville betydelig flere grønlandske betegnelser komme i brug i forbindelse med nye ting, der kom i brug. Ved et så fleksibelt sprog kunne nye ord, især beskrivende nye ord, nemt dannes.

Af *umiaq*, konebåd, kom *umiarsuaq*, stor umiak, d.v.s. skib.

Af *annoraaq*, klædning, får man på lignende måde *annoraarsuaq*, stor klædning, d.v.s. præstekjole. Tilhængen *-suaq* kan godt betyde stor i den betydning, at

den bruges om størrelsen inden for samme art, f.eks. *iput*, en åre, og *ipussuaq*, en stor åre.

Men den kan også betyde noget, der er stort og minder om det, der nævnes, således er *eqaluk* en fjeldørred, mens *eqalussuaq* ikke er en stor fjeldørred, men en haj. Det er grene i den sidste betydning: noget der ligner, og er stort, at *-suaq* har været brugt i nydannelser inden for grønlandsk. Den nu uddøde gejrfugl hed *isarukitsoq*, mens pingvinen, som man først sent fik kendskab til, hedder *isarukitsorsuaq*. Men noget der ligner, behøver ikke altid at gå på udseendet, men på funktionen, som ved *nivaataq*, en (sne)-skovl, mens *nivaatarsuaq* bruges om sne-rydningsbulldozer.

En lille stor konebåd

Formindskende tilhæng bruges næppe i samme omfang ved nydannelser som det er tilfældet med *-suaq*. Men da man konstruerede en lille sejldugbetrukket båd, kom den til at hedde *umiaraaq*, lille umiaq (konebåd). Riflen, der jo kom til at spille en ret stor rolle i grønlandsk fangst kaldes for *qoorortoog*, den riflede, og salonriflen, der blev indført betydelig senere, da riflen for længst var blevet et begreb på grønlandsk, kom til at hedde *qoorortuuaaraq*, lille riffel.

Sådanne konstruktioner bliver jo også efterhånden grønlandske begreber, og kan så bruges i videre nydannelser. Således kom der fra *umiarsuaq*, skib, et nyt ord *umiarsuaaraq*, lille skib, d.v.s. skonnert, der er konstrueret som lille stor umiaq. Modsæt opbygning finder vi i *pujortuleerarsuaq*, stor lilledamper, d.v.s. kutter, idet *pujortuleeraq*, lille damper, er en motorbåd, mens stammen *pujortulik* er noget, hvorfra røg kommer ud, hvilket begreb bruges om damper. På grønlandsk er man således ikke bundet af danske be-

grebsinddelinger, og det kan måske være delvis sprogligt betinget, da grønlandsk jo har betydelig større og smidigere mulighed for nydannelser end dansk ved at tilføje noget til allerede kendte begreber, til dels ved ikke at behøve at præcisere arten af begrebet, da det er forudsat bekendt. Man kunne måske synes, at *noget, hvorfra røg kommer ud* virker temmelig usmidigt, så må man give dem ret, det virker usmidigt, men derfor er det alligevel ikke *pujortulik*, der virker usmidigt.

Noget man slår med fingrene

Der er endnu et tilhæng, der nok bruges i endnu mere udstrakt grad end de to omtalte. Det er tilhængen *-usaq/-asaq*, -lignende, men den kan ligesom de foregående også gå både på udseendet og funktionen.

Fra gammel tid havde man en *inuk*, menneske, dannet *inuusaaq*, menneskelignende, dvs. en dukke. Bugserblæren ved fangst, *avataasaaq* er noget, der ligner en fangstblære, *avataq*, nok snarere ved sin anvendelse end ved sin form.

På samme måde blev der dannet en masse ord ved hjælp af *-usaq/-asaq*. *Aqerluusaaq*, blyant, mindede åbenbart om *aqerloq*, bly, fordi man også kunne skrive eller tegne med bly. Forskellige former for gryn kom til at hedde *suaasat*, fordi de mindede om *suaat*, rogn; tilmed hedder sagogryn, der i kogt stand minder temmelig meget om ørredrogn: *eqaluit suaasaat*, ørredrogn-lignende. Hvedemel, *qajuusaaq*, som man åbenbart først brugte for at jævne suppe med, betyder også (blod)suppe-lignende. Men også sådanne dannelser kan blive begreber i en sådan grad, at der kan dannes nye ord ved igen at sætte -lignende på. Således er pudder noget, der ligner noget, der ligner (blod)-suppe: *qajuusaasat*.

Når man kan danne nye ord ved at tilføje noget, der ligner, både i udseende og funktion, er der en umådelig mængde muligheder for at danne nye ord som betegnelse på nye begreber. Men desuden bruger man beskrivende konstruktioner, der betoner en eller anden karakteristisk egenskab ved en ting eller et begreb. *Nutsugiaq*, noget, man trækker i, en harmonika. Noget man slår med fingrene er *pattagialq*, orgel eller klaver, og deraf dannes begrebet *pattanmaq*, at spille på orgel eller klaver. Noget der rives itu er *siissartog*, lynlås, der så på grønlandsk snarere må være lynafås. Pibe, d.v.s. shagpipe hedder *pujortaat*, røgsamler og ryge pibe hedder derfor *pujortarpoq*, samle røg. Karbonpapir er *nuuttartog*, noget, der overføres. *Ippammioq*, bukseklapbeboer er nu udgået betegnelse for lommeur, og må stamme fra en tid, da der var specielle små lommer til dem foran på bukselinningen. *Timmisartog*, flyver, er en flyvemaskine. Af nyere dato er *aquuteralak*, det sjove ror, d.v.s. påhængsmotor.

En nakketilbagelægger

Det er sandsynligt at der egentlig dannes et betydeligt antal af sådanne ord, men at kun en uvis procentdel bevares og bre-

der sig fra en lokal anvendelse til fælles brug. Inden for de senere år, dannedes f.eks. *malarnaq*, nakketilbagelægger, brugt om de korthalsede eengangsflasker til øl, da man måtte lægge hovedet helt tilbage for at tømme dem. Lignende var *oqalugiarnaa*, taleudløseren, brugt om gærresten på hjemmebrugget øl, *immi-aq*, da de fleste bordtaler gerne kom, efter at de bundfældede gærrester var blevet indtaget. Men to eksempler med nakketilbagelægger og taleudløser forblev døgnfluer, og bruges vel ikke mere.

Et stykke *-mineq*, blev i visse forbindelser brugt i betydningen stof, således *inalumineq* om tarmhinde, tarmskind, og *savimineq*, knivstykke, d.v.s. jern. Rudestykke blev derfor rudestof: *igalaamineq*, glas, og anorakstof er *annoraamineq*, bomuldsstof.

Dannelsen af visse betegnelser er betinget af, at der i længere tid havde været fast, begrænset udvalg at vælge imellem. Den almindelige varebetegnelse for bomuldsstof er også *akisornup tullia*, den næstdyreste. Ellers bruges om stof også *-ssaq*, stof til, f.eks. *mattutissaq*, forbindingsstof: gazestof; eller også *-ssiaq*, materiale til *qarlissiaq*, buksemateriale, d.v.s. klæde, og *nangissiaq*, blelærred, etc.

Gevindfjerner og lagskæreren

Tilhængt *-vik/-ffik*, der hvor ..., bruges også en del. *Allaffik*, der hvor man skriver, kan betyde både skrivebord og kontor. I en del af sådanne eksempler bruges *-tar-*, der udtrykker en gentagen eller/og regelmæssig handling for at ad-

skille to ting fra hinanden. Således bruges *allattarfik*, der hvor man plejer at skrive, om en tavle. Denne forskel bruges ikke systematisk, og må nok skyldes mere eller mindre tilfældige behov for præciseringer. *Nerrivik*, der hvor man spiser, er spisebord, men betydningen kan også udstrækkes til andre former for borde. Derimod betyder *nerisarfik*, der hvor man plejer at spise, spisestue. På lignende måde dannes *siniffik*, der hvor man sover, og som bruges om seng, mens *sinittarfik*, der hvor man plejer at sove, er soveværelse. Til gengæld er *oqaluffik*, der hvor nogen taler, en kirke, mens *oqaluttarfik*, der hvor nogen plejer at tale, betyder prædikestol. Nogle af sådanne ord er præget af selve omstændighederne ved indførelsen af tingene, således betyder *tiitorfik*, det, hvoraf man drikker the, en kop, mens *kaffisorfik*, det hvoraf man drikker kaffe, er kaffekande.

Tilhængen *-ut/-at*, noget, man bruger ved, eller til at ... er naturligvis brugt en del ved dannelsen af nye ord. *Qinneriaat*, gevindfjerner, betyder skruetrækker, mens *qapiut*, lægskæreren, er høvl. *Silasiut*, det, hvormed man undersøger vejret, er barometer, og *pujorsiut*, hjælpemiddel under tåge, er kompas, mens *sialussiut*, middel under regn, er en regnfrakke.

Noget der viser sig og forsvinder

Det kunne naturligvis ikke undgås, at en stor del ord lånes enten af dansk eller gennem dansk. Af de tidligste kender man *palasi*, præst, og *sukuloq*, skrå(tobak) m.m. Til at begynde med afpassede man udtalen til de grønlandske udtalelove, men med tiden blev også danske lyde og danske lydsammensætninger indført ved låneordene. Ved denne proces nedbrød man tilsyneladende en blokering, der i første omgang satte en grænse for,

hvilke og hvor mange ord der kunne overtages. *Stempel* indeholder ikke-grønlandske lydforbindelser: *st* og *mp*. Ved motorernes indtog i Grønland var muligheden for *stempel* som låneord blokeret. Man dannede et nyt ord: *morpartaar-toq* noget, der viser sig og forsvinder, f.eks. brugt om et isstykke der danser på vandet. Men det er et lidt langt og tungt ord, og da det var ved at blive almindeligt, at sammenstødende konsonanter kunne bruges i låneord, kom ordet *stempeli* ind i grønlandsk, men bruges kun om stemplet på en motor. Stempel i betydningen det man stempler med, hedder fortsat *naqitsit*, det, man trykker med. Der er adskillige af sådanne tunge dannelser på grønlandsk, der blev erstattet af låneord, da blokeringen af ikke grønlandske lydsammensætninger ophørte; således blev *oqarasuartaat*, hurtigt middel til at sige/give en besked, erstattet af *telefon*, telefon, og bruges videre: *telefonerpoq*, han telefonerer. Ordet *radio* har også erstattet et langt, konstrueret ord på grønlandsk og bruges videre som en ny stamme, f.eks. *radioqarfik*, radiostation, eller *radiolerisoq*, radiobetjener, d.v.s. radiotelegrafist. På samme måde dannes *motorilerisoq*, motorbetjener: motormand, af *motori*, motor.

Bill og filmertarfik

Det er især en række internationalt anvendte udtryk, der bruges som låneord i grønlandsk, således har man *elevatori*, demokrati, *elektriciteti*, *radiator*, *radari*, *helekofteri*, *traktori*, m.m. alle sammen ord, der vel ikke kræver en nærmere forklaring.

Naturligvis er der en del danske ord, der også er kommet ind i grønlandsk ordforråd, således *bili*, bil, og derfra *billerpoq*, kører bil, og *filmi*, film, og derfra *filmertarfik*, biograf, *filmiliortoq*,

filmmager, d.v.s. filminstruktør. De senere års ændringer inden for samfundslivet har også bragt nye ord: således *landshøvdingi*, *boligstøtti*, *skoledirektøri*. Mens man tidligere kun brugte ordet *dommeri* om dommer ved en sportskamp, og betegner en juridisk dommer for *eqqartuussisoq*, den, der dømmer, så er det efter nyordningen muligt at sige *kredsdommeri* og *landsdommeri* om dommere i henholdsvis kredsret og landsret i Grønland. Men *dommeri* alene betyder fortsat en dommer ved en sportskamp. Det kan være en af årsagerne til, at man i mindre grad end ventet har overtaget danske ord, idet de ofte overtages i en indskrænket betydning. Ved de internationalt anvendte gloser undgår man denne videre indskrænkning, der allerede var sket, da man begyndte at bruge sådanne betegnelser om tekniske begreber.

Men også låneord kan udsættes for videredannelser, således bruges *-uneq* i betydningen over, eller ærke- *ajoqiuneq* er overkateket, idet *ajoqi* er kateket. Af *biskorpi*, biskop, får man *biskorpiuneq*, ærkebiskop. I lang tid hed minister på grønlandsk *kunngip tullia* den næste efter kongen (vel hvad beføjelser angik, da dette begreb kom ind i grønlandsk). I dag er det almindeligt at bruge ordet *ministeri*, og statsminister hedder i dag på grønlandsk *ministeriuneq*, overminister eller ærkeminister, hvis vi skal bruge de foregående eksempler.

Ikke flot, men kært

Nydannelserne i grønlandsk fortsætter. Men muligheden for at sprede nye ord hurtigt er ikke rigtigt til stede, og det betyder sandsynligvis, at mange udmærkede nydannelser på grønlandsk går til grunde igen. I tilfælde af, at de nydannede ord på grønlandsk enten er lange ord, eller består af flere ord, forbliver de betragtet

mere som definitioner end som gloser, og hvis der ikke hurtigt kommer et kort og træffende ord på grønlandsk, overtager man gerne fremmedordet sammen med den indførte ting eller det indførte begreb. Inden for fag, hvor et fagsprog, en terminologi, er påkrævet, må man ofte benytte sig af danske ord. Men f.eks. inden for lovsproget, hvor en ensartet sprogbrug er påkrævet for at undgå misforståelser, er der et udvalg, der søger at skaffe en fast terminologi. På andre områder, hvor terminologi også normalt anses for en hjælp imod begrebsforvirring, råder foreløbig tilfældighederne med hensyn til, hvilke ord der dannes og hvilke der overtages.

I enkelte tilfælde overtages et ord, når det tilsyneladende er umuligt at finde et grønlandsk udtryk, der kan bruges uden at afskære væsentlige dele af det dansk-europæiske begreb. Det er således nærmest umuligt at finde et grønlandsk udtryk, der dækker begrebet fantasi. I sådanne tilfælde må man overtage selve ordet i grønlandsk. Men den anden vej forekommer også begreber, der heller ikke kan oversættes uden i stærk amputeret stand; men til gengæld er der flere mekanismer, der vil blokere en dansk overtagelse af et grønlandsk begreb, hvis begrebet er udtrykt som et tilhæng, f.eks. *-kasik*, der bruges om noget, der ikke er flot, og som således kan bruges nedsættende om noget kært og måske fortroligt. Kan man sige det på dansk: Måske ved et grynt og venligt blik i øjet.

Robert Petersen, f. 1928
professor i eskimologi,
Københavns Universitet.

Ordenes kønsroller

Mål og Mæle!

At færdes i et edb-miljø er en daglig kamp mellem det praktiske i at anvende udenlandske låneord (mest engelsk/amerikansk), og behovet for at fordanske sådanne, som er gået naturligt ind i ens hverdag.

Fra min egen fornemmelse og ved at spørge mig for blandt kolleger, er jeg kommet til den opfattelse, at hvis fordanskning af disse låneord rummer visse vanskeligheder, så er kønsbestemmelsen af dem (på nær nogle ganske få) fuldstændig sikker.

Når dette sidste er tilfældet, må man uvilkårligt spørge: hvilke regler er det, som man ubevidst tager i anvendelse, når man bestemmer et låneord? (...)

Med venlig hilsen,
Rie Djuraas,
Rødovre

Problemet er altså navneordenes køn. Nu er køn en ret dårlig betegnelse, for det har så at sige intet med køn, dvs. sex, at gøre. Udsagnsordenes tidsbøjning har slet ikke så lidt at gøre med tid (*graver/gravede*), tillægsordenes gradbøjning er faktisk noget med grad (*stor/større/størst*), og navneordenes talbøjning drejer sig om tal (*hus/huse*). Men køn betyder bare 'slags'.

Der er to »slags« navneord i moderne dansk. Nogle er fælleskøn: *en dreng, en hovel, en idé*, og nogle er intetkøn: *et barn, et stemmejern, et indfald*. Navneordets køn har indflydelse på hvordan det bøjes: *en dreng/drengen, et barn/barnet*, og efter visse regler bestemmer

kønnet også hvordan forskellige af de omgivende ord bøjes: »det er *en god hovel*; *den* har jeg fået af Henrik« – »det er *et godt indfald*; *det* har han fået selv«.

De kønsløse englændere

Men kønnet har meget lidt med ordenes betydning at gøre, og det er her problemet med fremmedordene kommer. Hvordan skal vi sortere dem på de to grupper, for de skal jo altså tilhøre en af dem?

Ca. 75 % af alle navneord i dansk er fælleskøn, og resten intetkøn. Fk. er det »normale«, og der er ingen tvivl om at de fleste fremmeord automatisk bliver fk. Der er sikkert langt mere end 75 % blandt dem. Kun hvis der er noget særligt på færde bliver fremmedord itk. Det vil sige at det kan betale sig at prøve at finde forklaringer på de fremmedord der ikke er fk.

Kønsproblemet opstår i vore dage næsten kun ved ord der kommer fra engelsk. Det hænger sammen med at omtrent alle ord der kommer fra andre sprog, enten oversættes til rent dansk: tysk *Fingerspitzengefühl* bliver til *fingerspidsfornemmelse*, eller de omsættes til et velkendt fremmedordsmønster: fransk *dis-cotèque* bliver til *diskotek*, og så kan vi ikke komme i tvivl om kønnet: *en fingerspidsfornemmelse, et diskotek*.

De fleste af de engelske ord ligner ikke rigtig noget, så vi har ingen mønstre eller traditioner at holde os til: *gimmick, camp, showbiz*. Vi kan ikke engang overføre kønnet fra engelsk, for navneordene har slet ikke noget køn i det sprog. Ellers har navneordenes køn i de långivende sprog, især latin, græsk, tysk og fransk, spillet en stor rolle ved kønsbestemmelse af fremmedordene i dansk.

Det følgende kommer derfor mest til at handle om engelske ord, og de hører alle sammen den nyeste tid til.

Regel 1: Personer og dyr

Den sikreste kønsregel vi har, er den der siger at personbetegnelser altid bliver fk. Vi har ganske vist nogle få der er itk.: *et medlem, et barn, et postbud, et geni, et vidne*. Men de er meget få, og vi behandler dem næsten som om de var fk. Vi siger ikke *postbudet er lidt langsomt; det er også 65 år gammelt*, men *postbudet er lidt langsom; han er også 65 år gammel*. Det er ligesom vi ikke vil acceptere at personbetegnelser kan være andet end fk. (Se M & M 1975 nr. 2, side 2-3).

Fremmede personbetegnelser bliver også altid fk.: *en fan, en playboy, en hippie, en steward, en sjuft, en créateur, en stand in, en halfback, en bodyguard* osv.

Dyr er også som hovedregel fk., undtagelserne er få: *et eger, et æsel, et svin, et føl* o.a. Fremmede dyr bliver altså også fk.: *en kænguru, en orangutan, en komodo, en anas crecca* osv.

Regel 2: Endelser

Ordenes endelser kan i en del tilfælde afgøre kønnet. Tit er afgørelsen truffet for mange hundrede år siden. De lærde folk som først brugte latinske ord på *-um* i dansk, har vidst at de var itk. i latin, og så lod de dem meget logisk være itk. i dansk også: *et faktum, et gymnasium, et indicium*. Ordene på *-erie* kommer af hunkønsord i græsk og bliver fk. i dansk: *en materie, en arterie*. Og ord på *-ment* er itk. latin og derfor også i dansk: *et regiment, et fundament*.

Indimellem skete der forstyrrelser i systemet. Fx kommer ordene på *-tek* af græske hunkønsord, men de er ikke desto mindre endt som itk. i dansk: *et bibliotek, et apotek*, og herefter må de splinterny ord så rette sig: *et diskotek, et mediatek*.

Ord på *-ment* bliver altså itk.: *et state-*

ment, et establishment, et comment.

Ord på *-or* er fk.: *en editor, en error, en manipulator, en bachelor*.

Ord på *-tion* er fk.: *en eskalation, en location, en lotion, en sales promotion, science fiction, slow motion*.

Ord på *-ing* er fk.: *timing, spanking, hearing, tuning, petting, doping, happening, marketing, shopping, sightseeing*.

Ord på *-er* er fk.: *en computer, en mikser, en printer, en pointer, en bestseller, en sweeper, en choker, en curler*.

Regel 1 og regel 2 kommer vistnok aldrig i konflikt med hinanden. Tværtimod arbejder de somme tider sammen, sådan at forstå at et ords køn lige så godt kan forklares ud fra den ene som den anden regel: *bachelor, sweeper* o.a.

De to første regler går forud for de følgende. Det vil sige at hvis kønnet kan afgøres efter regel 1 eller 2, så er reglerne 3-5 uden indflydelse.

Regel 3: Når ordet ligner noget

Hvis et ord, trods sin fremmede form og betydning, minder klart om et dansk ord, så vil det som regel få samme køn som det danske ord: *et showroom* (et rum), *en underground* (en undergrund), *en carport* (en port), *et highlight* (et lys), *et mart* (dvs. udstillingsbygning, jf. marked), *et fact* (et faktum), *en deadline* (en linje), *et teamwork* (et værk), og skønt det ender på *-ing*: *et meeting* (et møde), *et college* (et kollegium), *et party* (et parti).

Som man kan se, kan ligheden både være iøjnefaldende og noget mere fjern. Det kan gå så vidt at det danske ord som det fremmede minder om, slet ikke er en oversættelse, men betyder noget helt andet: *record* betyder i edb-sproget 'en post', 'en samling oplysninger', og har altså ikke spor med *rekord* at gøre, men *et record* ville nok være ret utænkeligt.

Og det hedder i boksning *et venstre-håndshook* fordi det minder om *et hug* – til trods for at *hook* betyder 'krog' på engelsk!

Regel 4: Handlinger

Et særligt tilfælde af lighed mellem fremmed og dansk, både mht. form og indhold, er navneord der betegner handlinger eller begivenheder og som har samme korte form som bydemåden af et udsagnsord: *at råbe/et råb*, *at løbe/et løb*, *at dykke/et dyk*, *at trække/et træk* osv.

En stor del af de engelske fremmedord som har denne korte form og som betegner handlinger, slutter sig øjensynlig til disse danske ord og bliver itk: *et look*, *et run*, *et scoop*, *et flip*, *et print*, *et gag*, *et job*, *et stress*, *et flash back*, *et come back*, *et loop*, *et design*, *et interview*, *et trick*, *et black out*, *et lift*, *et ræs*, *et heat*, *et check* (men en *(bank)check*).

Der er mange eksempler der passer, men der er også nogle undtagelser: en *knockout*, en *strejke*, en *boykot*, en *lock-out*, en *approach*.

Regel 5: Den nærmeste oversættelse

Undtagelserne kan hænge sammen med at regel 4 krydses af en anden regel,

nemlig en der siger at fremmedord får samme køn som det ord det er ensbetydende, eller næsten ensbetydende med. Når fx *approach* snarest betyder 'metode' eller 'fremgangsmåde', kan disse ords fk. påvirke *approach* så det også bliver fk.

Samme type konflikt så man i annoncer for få år siden, hvor det tit hed *et swimmingpool*, jf. *et bassin*. Nu er vi vistnok enige om *en pool*, jf. *pøl* efter regel 3.

Peptalk burde efter regel 4 være itk., men det hedder *en peptalk*. Det må igen være regel 5 der spiller ind (en tale), i øvrigt støttet af regel 3: *talk* ligner *en tale*.

Efter regel 5 kan vi forklare *et slogan* (et motto, et valgsprog), *et bat* (et boldtræ), *et trawl* (et net), *et case* (et tilfælde), *et dress* (et sæt tøj), *et cue* (et signal, et stikord), *et band* (et orkester), *et team* (et hold), *et faux pas* (et fejltrin), *et pokerface* (et ansigt), *et sjal* (et tørklæde).

Et eksperiment

Reglen om den nærmeste oversættelse virker muligvis ikke så overbevisende. Når der nu kun er to muligheder, fælles-

køn og intetkøn, så skulle det da være sært om man ikke næsten altid kunne finde et ord der passer. Vi siger fx at det hedder *et slogan* fordi det hedder *et motto* eller *et valgsprog*; havde det nu heddet *en slogan*, så kunne vi bare have forklaret det ved at det har *en sentens* og *en devise* som nærmeste oversættelse.

Men noget er der alligevel om snakken. Jeg lavede for nogle år siden et lille eksperiment med nogle studenter. De fik en liste ord som jeg havde fundet i fremmedordbøgernes mørkeste kroge og som jeg regnede med de ikke kendte i forvejen. Jeg bad dem så om at indsætte de rigtige endelser i nogle sætninger hvor ordene forekom:

du skal vente til du får *din/dit* cue

På den måde viste de hvad køn de syntes ordene skulle have. I forbindelse med sætningerne havde jeg givet en knap definition af de sære ord. Halvdelen af holdet fik definitioner hvor det svære ord var forklaret ved et fælleskønsord:

(a) cue (instruktion, vejledning)

den anden halvdel fik definitioner med intetkønsord:

(b) cue (signal, stikord)

En del af »definitionerne« blev altså direkte forkerte, men det betyder jo ingenting hvis forsøgspersonerne alligevel ikke kender ordene i forvejen. (Der er også forkerte definitioner på side 13!).

Og det var fuldstændig klart at gruppe (b) havde langt flere intetkønsord end gruppe (a). Eksperimentet svarer altså nogenlunde til det på side 13. Hvis regel 5 har noget på sig, er læserens intetkøns-gæt fortrinsvis faldet på eksemplerne b, c, e, h og i.

Der er vist ingen tvivl om at denne »oversættelsesregel« virker, men den kan let blive sat ud af kraft hvis den kommer til at krydse en af de andre regler.

Regel og tilfældighed

Sådan omtrent forholder det sig i vor tid med kønsfordelingen af nye ord i dansk. Falder ordet ind under regel 1 og 2, er afgørelsen klar. I de andre tilfælde, og det er de fleste, er det hele mere usikkert, for det indbyrdes styrkeforhold mellem reglerne 3–5 er ikke afgjort, og derfor spiller tilfældighederne ind.

Det hedder fx *en test* nu, men da vi fik ordet o. 1950, hed det lige så tit *et test*. Man kan tænke sig at flere forskellige har overført ordet til dansk – og gad dog vidst om det ikke har været psykologer? Nogle har fulgt regel 4 og fået *et test*, andre har fulgt regel 5 og har fået *en test*, jf. *en prøve*. Og hvis det nu er regel 5-folkene der tilfældigvis skriver flest lærebøger og holder flest foredrag, ja så vinder *en test*, og ingen føler noget naturstridigt i det, selv om det er en overtrædelse af regel 4. Og hvis nogen synes at *et test* lyder forkert, så er det kun fordi vi efterhånden har vænnet os fuldstændigt til *en test*. Det er vanen der virker, og ikke en regel i sproget.

Det er derimod ikke bare vanen der får os til at vælge *en* og ikke *et huligan* (russiske 'bispe') og *en*, ikke *et deeskalation*. Her er det nemlig reglerne 1 og 2 der virker, og de skal tages alvorligt.

Når det hele er så usikkert, kan det naturligvis blive vanskeligt for edb-folkene og andre at træffe beslutning om kønnet på deres mange nye ord. Men det må da være en trøst at det af samme grund er svært at komme til at gøre noget som sprogbrugerne synes virker forkert.

Erik Hansen, f. 1931,
professor i dansk sprog,
Københavns Universitet.

JULEN 75

Kære læsere af Mål & Måde -
I ønskes en rigtig glædelig jul
samt et godt og lykkeligt nytår!
Mange hilsener
Redaktionen

PS.: Når jeg sidst i december sidder med mine 20 ubeskrivne julekort, kan jeg komme i tvivl. Er den ukorrekt, den ene sætning på et kort hvormed det halve Danmark så kraftigt støtter postvæsnet lige før årsskiftet?

I en grammatik kan jeg læse at sætningen må være forkert; i aktiv form ville den nemlig lyde: *Vi ønsker jer en glædelig jul*. Her er en glædelig jul direkte genstandsled og jer indirekte genstandsled (hensynsled). Og jeg må ikke gøre det indirekte genstandsled til grundled i den passive sætning. Det siger grammatikken.

Konstruktionen med *I ønskes* ... er sikkert løbet mig i pennen fordi jeg vil sætte personerne i første række. I

stedet for *En god jul ønskes hele familien skriver jeg hele familien ønskes en god jul*. Så længe familien ikke bøjes i fald, kan den mest krakilske grammatiker ikke have noget imod det. Men dernæst er det nærliggende at antage at det første ord er grundled. Det skal stå i grundledsfald, og så har jeg *I ønskes* ...

Sådan er det også med andre ord. De fleste vil vist - som mig - rynke på næsen ad *Vi overgik en stor skam og Han blev livet skænket*. Men er man usikker ved *Uvedkommende forbydes adgang og Han blev anvist en plads ved bordet*? Og man er helt sikker på at det er korrekt at sige: *Jeg fejler ingenting og jeg mangler 100 kr.* Jeg var ellers oprindelig hensynsled i begge

de sidste sætninger. Ordene har i tidens løb skiftet konstruktion, så de ikke længere kan bruges på den gamle facon: 100 kr. mangler mig.

Det er altså spørgsmålet hvor langt ønskes en god jul er kommet i denne udvikling. Jeg er ikke længere i tvivl om at ønskes også på dette punkt ligner mangle. Jeg betragter altså *I ønskes* ... som korrekt. Det bedste argument herfor er det, at hvis jeg ønsker at mine julekort - i modsætning til så mange andre - skal blive læst med omhu og måske gemt for deres originalitet, så skal jeg blot skrive som det skal hedde efter lærebogen:

Kære læsere.

Jer ønskes en god jul, et godt nyt år.

Mange hilsener.

OT.